

ویژگیها و خصوصیات قرقاولهای ایران

قربان الیاسی (زرین‌قبایی)^۱ و سید مهدی مسینی قمی^۲

۱- مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی آذربایجان شرقی

۲- اداره کل سازمان حفاظت محیط زیست آذربایجان شرقی

Gh.Elyasi@Gmail.Com

پراکنش قرقاول در طبیعت ایران

قرقاول از جمله پرندگان بومی و نادر در ایران است که در مراتع و بوته‌زارها زندگی می‌کند. این پرنده در زبان محلی تورنگ یا تیرنگ نامیده می‌شود که یکی از زیباترین پرندگان ایران است و به عبارتی جزء مجموعه تنوع زیستی ایران محسوب می‌شود که با تغذیه از دانه‌های گیاهی و حشرات می‌تواند در حفظ محصولات کشاورزی مفید باشد. بر اساس مطالعات انجام شده در کشور، تنها گونه قرقاول موجود در ایران Phasianuse Colchiuse می‌باشد که چهار زیر گونه زیر را شامل می‌گردد:

P. Persicuse

P. Principalis

P. Colchiuse

P. Taleschenesis

بغیر از زیر گونه P. Colchiuse که در اراضی جنگلی و نیمه جنگلی کوه‌های ارسباران در کنار دشت مغان و حاشیه رود ارس و جنگلهای جنوب قفقاز پراکندگی دارند سایر زیرگونه‌های تنها تفاوت اندکی در خصوصیات مورفولوژیک و ظاهری بویژه رنگ شاهپرها و پرهای شکمی و دمی را نشان می‌دهند. که از نواحی کوهستانی جنگلی و نیمه جنگلی از آستارا تا لوندیل و از پارک گلستان تا سرخس را تحت پوشش قرار می‌دهند و در سالهای اخیر حضور این زیر گونه‌ها در استان خوزستان و در تالابهای حوزه آبریز کارون مشاهده شده است. در این گسترش و پراکندگی، گونه P. Chochicuse عمدتاً در دو زیستگاه متفاوت در حد شمالی مرز ایران در جنوب رشته کوه‌های قفقاز و در حاشیه ارس در استان آذربایجان شرقی و منطقه حفاظت شده ارسباران می‌باشد. جمعیت محدودی از این زیر گونه در مناطق حفاظت شده ارسباران و در جنگلهای و زیستگاههای مناسب نواحی مرتفع مشاهده و گزارش شده اند که اطلاعات درستی از وضعیت آنها در دست نمی‌باشد. درصد بیشتری از جمعیت قرقاول در حال حاضر در اراضی نیمه گرمسیری مغان در قسمت های شمالی و کنار رود خانه ارس تا جلفا که شامل اراضی نیمه گرمسیری مغان در قسمتهای شمالی و مناره ارس تا منطقه جلفا شامل اراضی دشتی با واریزه‌های آبرفتی و جنگلهای پراکنده گز، بوته‌های تمشک و سازود و درختان بید و سنجد می‌باشد به حیات خود ادامه می‌دهند که زیستگاههای مناسبی برای این زیر گونه محسوب می‌شوند. با توجه به وسعت زیستگاه، تراکم قرقاول در هکتار منطقه مطالعه حدود

۰/۲۴ قطعه برآورد گردیده است (۷) در منطقه مورد مطالعه با توجه به محل های شنود صدای آواز پرنده در موقع صبح و عصر و همچنین تعداد دفعات و فواصل زمانی آواز، این نسبت نر و ماده یک به یک برآورد شده است که نتایج مشاهدات نیز بر این موضوع تاکید دارد. قرقاولهای ایران همه از یک گونه‌اند ولی با توجه به پراکندگی جغرافیایی و تفاوت‌های ظاهری، برخی آنها را به ۴ زیرگونه تقسیم می‌کنند:

۱- قرقاولهای ارسباران و دشت مغان

۲- قرقاولهای تالش از آستارا تا چالوس

۳- قرقاولهای گلستان از بابل تا گلستان

۴- قرقاولهای سرخس و حوالی رودخانه مرزی هریرود

طبق مدارک موجود در سازمان محیط زیست کشور، این پرنده در دهه چهارم قرن ۱۴ شمسی به علت ابتلا به بیماری نیوکاسل مرغی، تخریب محیط زیست و مهاجرت مردم به مناطق میان دشت و ارتفاعات برای ساخت بناهای مسکونی، شکار بی‌رویه و نیز سمپاشی مزارع و باغات در معرض انقراض و نابودی قرار گرفت که با تلاشها و پیگیری دوست‌داران طبیعت و محیط زیست، قوانین و مقررات شکار و صید در بیست و نهم خرداد ۱۳۴۶ به تصویب رسید که به موجب آن حمایت و حفاظت از قرقاول در دستور کار مسئولان قرار گرفت و مناطقی از جنگلها و مراتع شمال ایران به محلهای حفاظت شده برای وحوش نادر تبدیل گردید. در سال ۱۳۵۷ به گواهی اسناد، تعداد قرقاولهای موجود در حصار مرکز پرورش قرقاول بابل کنار ۵۰۰۰ قطعه بود. در سال ۱۳۵۹ تاسیسات مرکز پرورش قرقاول بابل کنار تبدیل به مرکز پرورش مرغ لاین و اجداد شد که امروزه به عنوان یک مرکز موفق و بی‌نظیر در خاورمیانه اقدام به تولید مرغ اجداد می‌کند که عمده اهداف پرورش قرقاول در ایران ایجاد پرورشگاههای مناسب و مزارع مادر برای تولید تخمهای نطفه‌دار، رهاسازی تعدادی از این پرنده در مکانهای در حال انقراض نسل این پرنده، حفظ ذخایر ژنتیکی کشور، جذب توریست و شکارچیان به مناطق دیدنی و بکر کشور، تهیه قرقاول برای باغ وحشها به منظور بازدید عموم و... بوده است.

زیستگاه طبیعی قرقاول

سیمای محیطی نقاط انتخاب شده توسط قرقاولهای نر در کل فصول سال یکسان بوده و تفاوتی در بهار یا زمستان نمی‌کند. محل حضور و فعالیت روزانه گونه در زمانهای مشاهده شده عمدتاً در مناطق باز کم درخت، حاشیه علفزارها و بوته‌های خشبی تمشک، لابه‌لای درختان بید و سنجد و پوشش‌های بوته‌ای، نواحی شن‌زار با خاک نرم نزدیک جویبارها و آبراهه بوده و گونه پس از اتمام فعالیت وارد مناطق پر تراکم بوته‌های تمشک نیزارها و نواحی پردرخت شده است. مجاورت نقاط حضور گونه به مناطقی که دارای ترکیب متفاوتی از درختان بلند و بوته‌زارها و درختچه‌ها در اشکوب‌های زیرین بود نشانگر ترجیح این قبیل مناطق توسط گونه می‌باشد. در مناطق حضور گونه پوشش غالب منطقه را گیاهان علفی و بوته‌ای تشکیل

داده است. محل حضور گونه عمدتاً فضا‌های باز یا درختچه‌زارها و اشکوب‌های پایین جنگلی با مساحت ۳ تا ۵ هکتار بوده به نظر می‌رسد. مناطق با اشکال نامنظم و درختچه‌های یا بوته‌زارهای کشیده در مقایسه با سایر مناطق تعداد بیشتری از جمعیت را به خود جذب می‌کنند. با توجه به نتایج مشاهدات و مقایسه آن با اطلاعات حاصل از مطالعات در سایر نقاط جهان بر روی گونه وجود بوته‌زارها و علفزارهای حاشیه درختچه‌ها و همچنین اشکوب‌های علفی زیرین نواحی درختی با ارتفاع بوته ۰/۳ تا ۰/۲ متر بهترین مناطق برای تراکم قرقاول محسوب می‌گردد. گونه در تمام موارد مشاهده در حال استراحت و یا تغذیه و خوردن آب در روی زمین و یا لابه لای بوته‌های نی مشاهده گردیده است.

نوع تغذیه قرقاول

در طول مدت مشاهدات سنگریزه خوری و تغذیه از تمشک و بذور گیاهان علفی و احتمالاً حشرات مشاهده شده ولی تعیین دقیق نوع و ترکیبات موارد تغذیه مستلزم کالبد شکافی و بررسی محتویات دستگاه گوارش پرنده می‌باشد. این رژیم غذایی در فصل زمستان به دلیل تغییر شرایط زیستگاهی شامل جوانه سبز (حدود ۶۰ درصد) بذور گیاهی وحشی میوه‌های خشک شده تمشک، سنجد و حشرات می‌باشد. قرقاولها در مقایسه با سایر پرندگان گونه‌های بسیار سازگار و مقاوم در مقابل کمبود مواد غذایی هستند. بدلیل تنوع رژیم غذایی و امکان استفاده از پاهای قوی در کندن زمین و جستجوی ریشه یا بذور گیاهان و یا حشرات خاکری در طول فصول سرد سال و زمانهای خشکسالی امکان بقاء این گونه در مقایسه با سایر گونه‌های پرندگان نسبتاً بالا می‌باشد. نیاز غذایی قرقاول در فصل بهار و اوایل اردیبهشت بدلیل تخمگذاری بویژه در مورد پرندگان ماده بسیار بالا بوده و از لحاظ کیفیت نیاز به غلات و بذور گیاهان در این زمان از سال بیش از سایر فصول می‌باشد.

خصوصیات پروازی قرقاول

با توجه به نتایج مشاهدات، پرواز پرندگان نر و ماده و حتی جوجه‌های نابالغ بستگی به شرایط خاص زمان مشاهده متفاوت بوده است. قرقاولها در شرایط طبیعی بندرت پرواز کرده و تنها جهت جابجایی از مناطق پر تراکم پوشش درختی و علفی یا جهت استراحت پروازهای کوتاهی را انجام می‌دهند. عامل اصلی پرواز پرنده در طول مدت مشاهدات، تهدید از جانب جانوران وحشی بویژه روباه و شغال، رمیدگی در اثر حضور دام و انسان و یا سگهای گله بوده است. جهت، مسافت و مدت پرواز بسته به فاصله محل آغاز پرواز تا نقطه مقصد متفاوت بوده است. جهت پرواز در بسیاری از موارد به سمت بوته‌زارهای پر تراکم تمشک مناطق متراکم درختی بویژه درختان صنوبر و سنجد و در صورت نزدیکی به رودخانه ارس به آنسوی مرز ایران به سمت مناطق امن جمهوری‌های آذربایجان و ارمنستان بوده است. مسافت پرواز بسته به شدت عامل تهدیدکننده از حدود ۱۰۰ متر تا ۶۰۰ متر متفاوت گزارش شده است.

آشیان‌سازی قرقاول

با توجه به نتایج مشاهدات، قرقاولهای نر و ماده معمولاً در طول روز در لابه‌لای بوته‌زارها و درختچه‌زارهای گز و یا لابه‌لای علوفه‌ها به استراحت پرداخته و در طول شب یا در مواقع خطر معمولاً بر روی درختان بلند صنوبر پناه می‌یابد. در طی مدت آشیان‌سازی و تخمگذاری قرقاولهای ماده، قرقاولهای نر تا اواخر خرداد ماه از قلمرو خود دفاع کرده و آنرا حفظ می‌کنند. در این مدت ماده‌ها محل قلمرو نرها را از طریق صدای نر تشخیص داده و به موقع نیاز به حفاظت و یا تغذیه به محل قلمرو نرها مراجعت می‌کنند. نرها هیچ نقشی در انتخاب محل‌های آشیان‌سازی، نشستن روی تخمها و پرورش جوجه‌ها بازی نمی‌کنند. قرقاولها عموماً پرنده‌گانی هستند که آشیان خود را روی زمین ایجاد می‌کنند و بندرت از سوراخ درختان و یا شاخه‌های درختان برای آشیان‌سازی استفاده می‌کنند. مرغها عموماً آشیان خود را در محل‌هایی در حاشیه درختزارها و نواحی با پوشش متراکم و یا در لابه‌لای بوته‌های انبوه انتخاب می‌کنند.

خصوصیات تولید مثلی قرقاول

با توجه به اینکه تخمگذاری معمولاً انرژی کمتری در مقایسه با خوابیدن روی تخمها و پرورش جوجه‌ها نیاز دارد بنابراین گاهی اوقات قرقاولها تخمهای خود را علاوه بر آشیان خود در آشیان سایر قرقاولها یا حتی آشیان کپک‌ها می‌گذارند. بنابراین در برخی موارد می‌توان آشیان بزرگی شامل ۱۲ تا ۱۵ تخم با رنگ‌های متفاوت پیدا کرد که وزن آن نیز تقریباً هم وزن یک تخم مرغ می‌باشد. هر آشیان می‌تواند حداکثر تا ۳۲ تخم داشته باشد اما میانگین تعداد تخمهای هر آشیان بین ۸ تا ۱۳ تخم است. رنگ تخمها معمولاً متنوع بوده و از قهوه‌ای تیره تا سبز زیتونی و آبی آسمانی ساده متغیر می‌باشد. رنگ تخمها بسته به شرایط زیست قرقاول متغیر بوده و هر قرقاول تخم‌های هم‌رنگ می‌گذارد. مرغ با خوابیدن روی تخمها بطور مستمر آنها را گرم و مرطوب نگهداشته و برای این منظور در این فصل پرهای زیر سینه پرنده می‌ریزند. طول مدت خوابیدن روی تخمها حدود ۲۵ روز می‌باشد که در طول آن مرغ حدود ۲۳ ساعت از روز را در آشیان می‌گذراند. بنابراین در صورتی که مرغ از اوایل اردیبهشت ماه اقدام به ساخت آشیان و تخمگذاری کند با احتساب حدود ۱۰ روز زمان لازم برای تخمگذاری و ۲۵ روز خوابیدن روی تخمها جوجه‌ها تقریباً در اوایل خرداد ماه از تخم خارج می‌شوند. معمولاً از هر ۱۰ تخم تنها یک تخم ممکن است مراحل تکوین و تمایز را کامل نکرده و از بین برود بنابراین موفقیت تبدیل تخم به جوجه در قرقاول حدود ۹۰ درصد می‌باشد. جوجه‌های خارج شده از تخمها حدود ۳ تا ۴ ساعت در زیر مرغ پناه می‌گیرند تا کاملاً خشک شوند و پس از حدود ۵ ساعت آشیان را به طرف قلمرو خروس ترک می‌کنند با توجه به مشاهدات انجام شده در طول

مدت مطالعه از آنجایی که متوسط تعداد جوجه‌های موجود در خانواده قرقاول حدود ۱۲ تا ۱۵ بوده است بنابراین تخمین زده می‌شود که هر قرقاول ماده در هر بار تخمگذاری حدود ۱۳ تا ۱۸ تخم می‌گذارد که ۸ تا ۱۵ عدد از آنها موفق به ترک آشیان می‌شوند. در طول هفته اول و دوم جوجه‌ها در موقع استراحت و شب هنگام نیاز به گرمای بدن مرغ دارند. اما پس از تکمیل پوشش بدن آنها دیگر نیازی به گرمای بدن مادر ندارند. تکمیل پوشش پر بدن جوجه‌ها در چند روز پس از ترک آشیان صورت می‌پذیرد و پس از سه هفته شاهپره‌های بال آنها جهت پرواز تکمیل شده و در این هنگام فواصل کوتاه را پرواز می‌کنند. در این زمان ظاهر آنها نیز تغییر کرده و شبیه یک مرغ کوچک می‌باشند که بنام قرقاول نابالغ شناخته می‌شوند. در این هنگام قرقاولهای نابالغ ماده و نر تقریباً شبیه یکدیگر بوده و با افزایش سن و بلندتر شدن تدریجی دم در قرقاولهای نر، بزرگتر شدن اندازه بدن و تغییر در رنگ پرها امکان تشخیص نرها از ماده‌ها فراهم می‌شود. نرخ بقاء جوجه‌ها معمولاً پس از ترک آشیان بین ۲۰ تا ۴۰ درصد است. از عمده‌ترین عوامل تهدید کننده بقاء جوجه‌ها گرسنگی در اثر عدم وجود حشرات، سرما و شکار توسط جانوران شکارچی می‌باشد که تعداد متوسط جوجه‌ها را از ۱۰ تا ۱۲ عدد به ۴ تا ۵ عدد کاهش می‌دهد. و از طرفی دیگر در طول مدت آشیان سازی و خوابیدن روی تخم‌ها قرقاولهای ماده بسیار آسیب‌پذیر و سهل‌الدسترس هستند.

منبع

چلبیانلو، رضا. ۱۳۷۹. بررسی امکان احیاء طبیعی جمعیت قرقاول (بررسی مشخصات زیستی و اکولوژی گونه و گونه‌های همراه در زیستگاه). طرح شناخت و احیای محیط زیست طبیعی. مجری: سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران، مرکز تبریز